

Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı

Ahmet Yüksel

Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, 315 sayfa, ISBN:978-975-995-539-7

Mehmet Murat AKTAŞ*

Devletler için vazgeçilmez olan istihbarat, sıradan insanlar için tarih boyunca merak ve ilgi uyandıran bir konu olmuştur. Günümüzde istihbarattan söz edildiğinde akla ilk gelen teknoloji olsa da insan unsuru önemini korumaktadır. Bundan yaklaşık 200 yıl önce teknoloji olmaksızın sadece insana dayalı yapılan istihbaratı Ahmet Yüksel kitabında konu edinmektedir. Bu alandaki çalışmaların azlığı, istihbaratçıların ketumluğu ile ilişkilendirilse de tarihsel açıdan inceleme yapmak isteyenler için, bol malzeme bulunduğunu bu kitap göstermektedir. İstihbarat bir devletin gözü ve kulağıdır. Asla, aklı ve kalbi olarak

* Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

değerlendirilmemelidir.

Kitap, Kafkasya coğrafyası, insan ve tarihinden başlayarak, Osmanlı istihbarat ağının oluşum ve işleyişini, Kırım'ın ilhaki ve Kafkasya, Rusya ile Osmanlı istihbarat ağını anlatır. Özetle, Osmanlı'nın Kafkasya'ya istihbarat açısından ilgisi 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra artmış olsa da artık çok geç kalınmıştır. Çünkü Rusya bu antlaşmayla beraber Kırım'ı ilhak etmiş ve oradan Kafkasya'ya yayılma olanağı bulmuştur. Kitap, bölge özelinde Osmanlı ve Rusya çatışmasını konu alır. Yazar; çalışmanın, I. Abdülhamit ve III. Selim dönemlerine indirgenmesini bir zamansal sınırlamaya tabi tutulmasını, Rusya'nın Kafkasya'yı istila yönündeki en esaslı adımlarını o dönem içinde atmaya başlamasından ve zafer yürüyüşünü de aynı zaman dilimi içerisinde ve büyük oranda tamamlamış olmasından kaynaklandığını belirtir.

Dört bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde Kafkasya'nın coğrafi ve demografik durumuna yer verilir. Kafkasya'da yerleşim bölgeleri genellikle yüksek yaylalar ve derin vadilere yayılmıştır. Yüksek dağ silsilesi, bölgedeki insanların tarihlerini, kültür ve karakterlerini başkalarından farklı kılmıştır. Yazar, askeri açıdan büyük ölçüde savunma imkânı sağlayan dağlar, kültürel ve etnik bakımdan bölünmüş bir coğrafyanın doğmasına sebep olmuş olduğu görüşündedir. Çünkü kendilerini düşmanlarına karşı coğrafi açıdan korumasını sağlayan engebeli ve yüksek dağlar, dik ve derin vadiler ve ilk çağlardan kalan gür ormanlar, aynı zamanda Kafkasyalıların birleşmelerini engellemiştir. Birinci bölüm, Osmanlı-Rus çatışmasının tarihsel arka planını ayrıntılı şekilde inceler.

Kafkasya'daki direniş ve istihbarat çalışmaları kitabın birinci bölümünden sonra büyük bölümünü oluşturur. Yazar, İmam Mansur'un lideri olduğu direnişin sayısız direnişlerden biri olduğunu anlatır. Bu direnişte büyük zaferler elde edildiği gibi, maalesef ders alınması gereken büyük hezimetlerde yaşanmıştır. İlk etapta, Mansur'u yakalamak isteyen 10 bin kişilik Rus birliği geri dönüş yolunda kuşatıldığı ve imha edildiğini anlatır. Yazar, Mansur'un başarılarının Osmanlı yardımını da celbettiği görüşündedir. Bu yardımın, Kafkasya ile Osmanlı'yı aynı dini amaçlar altında, Ruslara karşı birleştirdiği fikrindedir. Osmanlı yardımıyla Ruslar ikinci kez bozguna uğradı ve geri çekildiler. Yazara göre, kısa sürede, Rusların Kafkasya'dan atılabileceği umudu doğmuştu. Fakat bu olumlu havanın Battal Hüseyin Paşa komutasındaki birliklerin düşmanı takip etmek yerine beklemeyi tercih etmesiyle, bir anda tersine döndüğünü anlatır. 30 bin askeri varken kolayca imha edebileceği General Harmann komutasındaki 3600 asker ve 6 toptan oluşan Rus birliği üzerine sadece

500 askerini gönderdiğini ifade eder. Ruslara yenilerek geri çekilen bu askerlerin ordugâha kaçışarak gelmesini Rus baskını sanan Osmanlı birlikleri dağınık şekilde kaçmaya başladığını anlatır. Maalesef, Battal Hüseyin Paşa'nın, paniği önleyip sayıca üstün kuvvetleriyle Rusları yenebilecek bir durumdayken düşmana teslim olduğundan bahseder.

Kitapta Osmanlı yöneticilerinde basiretsizlik ve ilgisizliğin hâkim olduğunu anlatır. Görev yerine bile gitmeyen ve sonucunda kazasının Rusların eline düşmesine sebep olan Paşa örneklerinden bahseder. Her ne kadar cezası idam olsa da kanaatimizce bu durum yöneticilerde apaçık bir disiplinsizlik, basiretsizlik olduğunu göstermektedir. Bunlar olmasaydı, Kafkasya Ruslardan kurtarılabilir miydi, sorusu gündeme gelebilir. Bununla birlikte, iyi bir planlamayla, en az hata payıyla, yüzyıllardır gelen bir geri çekiliş ve toprak kaybı söz konusu olmazdı. Yazar, kitapta savaş psikolojisini de işlemiştir. Dağıstanlılar ve Çerkezler savaşçı kavimler, bu yüzden savaşa özendirilmeleri gerektiği raporlarda belirtilmiş, Rusya içlerine saldırı planlarının var olduğu görülmektedir. Özellikle Dersaadet'ten gönderilen Mehmet Bey'in muazzam ileri görüşlü, stratejik planları olduğunu görüyoruz. Kabartay'lar ve Kuban üzerinden, Rus topraklarına saldırıyı planlamıştır. Böylece Rusları meşgul edecek ve Ruslar Kırım'da zayıflayacaktır. Kabartay, Çerkez ve Abaza'larla Kazan Tatarlarıyla birleşip Rusya içlerine saldırıyı tavsiye etmektedir. Yazar, bu dahiyane fikir üzerinde epey durmaktadır. Fakat taktik ve stratejik açıdan önemli mevki, kale ve sınırları belirtmek için harita kullanılmaması kitapta hissedilen en büyük eksiklerden biridir.

Bütün bunlar olup biterken, Rusların Batı'da da başları sıkışmıştır, Prusya'nın 150.000 kişilik birliği Rus sınırına gönderilmek üzere hazır olduğu gibi, Rusların Lehlerle de güven sorunları vardır. Dolayısıyla, Yazar, Rusların Batı'da da asker bulundurmamak zorunda olduklarını belirtir. Bu da şüphesiz onların kuvvetlerini birkaç cephede birden meşgul ettiğini anlıyoruz.

Bu süreçte, az sayıda askeri olan Acu Kalesi fethedilmiş, Kerç önlerinde Rus donanmasının varlığına dair istihbaratlar alınmasıyla bütün bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Kafkas kabileleriyle müşterek harekât başarısız ve Kafkasya defteri III. Selim tarafından kapatılmıştır. Fransız elçisi de Rusların yenilgiye uğrayabileceği mevzi ve pozisyonlara dair istihbarat sağlamasına rağmen, toprak kazanma politikasından vazgeçilmiştir. Gürcistan Hanı II. İrakli'nin Ruslarla Osmanlı arasında ikili oynaması Osmanlı'yı sıkıntıya sokmuştur. Süleyman Paşa gibi paşalar onun ikili siyaseti yüzünden, padişaha karşı zor duruma

düşmüştür. Bölgedeki geçit ve yolları tutmuş olduğumuzdan Gürcü askerler katledildi. Kafkasya'da Rusların savaşa girme olasılığından sonra Dağıstanlıları yakıp yıkma olaylarını engellemeye yönelik göstermelik önlemler alındı. Çünkü Babiâli Gürcülerin cezalandırılmasını istiyordu. Osmanlı ordusuna katılmak isteyen Dağıstanlı gruplar, Tiflis'e girmeyi öneriyorlar, fakat mevsimin kış olduğu söylenerek bu reddediliyor, yine de hediyeler verilerek liderlerinin iyi niyet ve sevgilerini celbediyorlardı. Gürcülere karşı İranlıların Ağa Muhammed Han liderliğinde savaşları söz konusudur. Kitapta adına sıkça rast geldiğimiz Boğdan Voyvodası Rusların Gürcistan tarafına 30 bin kadar asker yollayacağı haberini çok önceden vermiştir. Yazar bu ismin üzerinde çok durmasının sebebi kendisinin hakikaten Osmanlı'nın büyük bir İstihbarat ihtiyacını karşıladığını ve çok önemli işler yapmasıdır. Balkanlar gibi uzak bir coğrafyadan bu istihbaratı Osmanlı'ya ulaştırabilmiştir.

Yazar, İrakli'nin Azerbaycan hanlarını yanına çekme çabalarından bahsediyor ama İrakli başarılı olamamıştır. İranlıların sınır ihlallerinden dolayı düşmanlıklarını ortaya çıkmış, Osmanlı Devleti gizlice savaşa hazırlanmaya başlamıştır. İstihbarat çarkının bir ayağının da tacirler olduğunu görülmektedir. Gerek düşman gemilerinin limanları, sayıları ya da İran-Rusya ilişkilerinin içeriği bu tüccarlardan öğrenilebiliyordu. Rusların trans-Kafkasya planları üzerinde duran yazar, Rusların İranlılarla müttefik gibi görünüp, İran'ın sınır bölgelerine el koymak istemesini, sonra Azerbaycan taraflarına asker yığıp tüm İran'ı ele geçirme hedeflerinden bahsetmiştir. Ruslar, İrakli ve Solomon gibi Gürcü hanları vasıtasıyla Osmanlı topraklarını karıştırmak ve bundan faydalanarak İran'ı istila etme fikrindedir. Buradan casuslar vasıtasıyla devletlerin en derin planlarının dahi öğrenilebileceğini anlıyoruz.

Yazara göre, devlet reislerine bakarak, devletin gücü hakkında genel bir yorumda bulunmamız da mümkündür. Örneğin, Ağa Muhammed Han ilkel, kaba davranışlara sahip, yönetimi ise bir aşiret idaresini andırırmaktaydı. Bu haliyle İran, büyük bir tehdit oluşturmuyordu.¹ Maalesef, 1787-92 Rus Harbinden yorgun çıkan yönetim, Azerbaycan ve Dağıstan hanlarının Ağa Muhammed Han'a karşı bir ittifak oluşturma önerisini geri çevirmek durumunda kaldı. Dolayısıyla bölgeye herhangi bir müdahalede bulunmadı. Bunun sonucunda bazı hanlar İran saflarına geçti.² Bu vaka, bizce herhangi bir gelişmeye müdahale etmemenin, kontrolü kaybetmenin en kesin ve net yolu olduğunu gösteren bir ibret

*Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

¹ Tarih-i Cevdet, C.VI, s.183.

² Işıktan, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi Sırasında ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Dağıstan Hanları ile Münasebetleri", s.40-42.

vesikasıdır. Yazar, bununla birlikte, bölgede adımıza gelişen güzel gelişmeleri de aktarır. Esas birliğinden ayrılan 16 bin kişilik bir Rus birliğini 30 bin kişilik bir Lezgi ordusu bozguna uğratmıştır. Fakat bu başarıların uzun döneme yayılamadığını anlıyoruz.

Yazar, okuyucuyu Osmanlı istihbarat ağının çok zengin ve geniş olduğuna ve yetenekli casuslardan kurulduğuna defalarca kez ikna etmeyi başarmaktadır. İstihbarat kaynakları kimi zaman çok şaşırtıcıdır. Öyle ki, haber kaynağı bazen Rus ordusuna da sızabilmektedir. Bu yabancı dil bilen casuslara sahip olduğu anlamına gelmektedir. Rusların aynı anda hem Fransa hem İran hem de Osmanlı ile savaş halinde olmasına rağmen, Azerbaycan'da tutunabilmesine yerel hanlıkların beceriksizliklerine bağlamak mantıklıdır. Üstelik Dağıstan ve Şeki halkı, Rus yönetimini bir türlü benimseyemiyordu. Fakat bütün bu avantajlar değerlendirilemedi.³

Tarihsel atıf ve dipnotlara sık yer veren yazarın, disiplinli bir çalışma ortaya koyduğu gözden kaçmamaktadır. Fakat bölge haritası ve görsel kullanımına neredeyse hiç başvurmadığı da ortadadır. Kafkasya gibi büyük bir coğrafyada geçen tarihi olaylar anlatılırken, harita ve görsel kaynaklara daha sık yer verilmesi çok yerinde olacağı değerlendirilmiştir. Çünkü her bölge, mevki, nehir ismi geçtiği anda okuyucunun aklında olayların ve coğrafyanın yer etmesi açısından harita ve görsel kaynak kullanmak yararlı olacaktır. Ayrıca, bu görsel eksikliği okuyucunun dikkatini zedeleyebilir. Yine de çok iyi bir bölge ve istihbarat tarihi kitabı olduğu kanaatindeyim.

Kafkasya, Osmanlılar açısından yenilgiyle kapanan bir defter olsa da, istihbarat çalışmalarını gözlemlemek adına kitapta önemli hususlar vardır. Kafkasya hakkında İstanbul'a ulaşan raporlardan bazılarının Arapça, Farsça veya Çerkezce olmaları Osmanlı istihbarat ağının genişlik ve zenginliğine işaret etmesi bakımından önemlidir.

³ Mehmetov, Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı/Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi, s.482.